

XVII. Yüzyıl Başlarında Kıbrıs Avarız Vergisi: Kıbrıs'ın “Etrak” ve “Nev-Müslim”leri

Mehmet Demiryürek*

Giriş

Kısaca *avarız* veya *avarız-ı divaniyye* adlı vergi “Osmanlı İmparatorluğu’nda, Tanzimat’ın ilânı tarihine kadar, fevkalâde hâllerde ve bilhassa harp masraflarını karşılamak üzere, hükümdarın emri ile, halkın doğrudan doğruya devlete vermeğe mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlîfe verilen isimdir.”¹ Bu vergi “avarız hanesi” tabir olunan vergi mükellefleri tarafından ödenirdi.² Ama buradaki “hane” klasik tahrirden farklı bir anlam taşırdı. “Avarız hanesi” klasik tahrirdeki gerçek “hane”yi değil, bölgenin sosyal ve ekonomik durumuna göre teşkil edilmiş ve sayıları “3, 5, 10 veya 15”³ gibi gerçek haneden oluşan “avarız haneleri” tarafından ödenirdi. Bir başka deyişle 1 “avarız hanesi”nin temsil ettiği gerçek hane sayısı bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilirdi.⁴ Bazı durumlarda ise avâriz hanesi miktarı kesirli

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Çorum/TÜRKİYE
mehmetdmryrk@gmail.com

1 Ömer L. Barkan, “Avarız”, *İslam Ansiklopedisi*, C 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, 13; Rıfat Özdemir, “Avâriz ve Gerçek Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C IV, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 1583.

2 H. Bowen, “Avarid”, *Encyclopedia of Islam*, vol.1, New Edition, Brill, Leiden 1986, s. 760.

3 1 avâriz hanesinin kaç gerçek avarız hanesine tekabül ettiği konusunda farklı görüşler vardır. Barkan’a göre 1 avâriz hanesi “3, 5, 10 veya 15” gerçek haneyi temsil ederken Sahillioğlu 1 avâriz hanesinin “3, 4” gerçek haneye tekabül ettiğini belirtmektedir. İnalçık ise 1 avâriz hanesinin “3, 5 veya 15” gerçek haneden teşekkül ettiğini belirtmektedir. Barkan, agm., s. 15; Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 1, Ankara 1991, s. 108; Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, S 6 (1980), s. 314.

4 Halil Sahillioğlu’na göre “avâriz adı altında toplanan vergide ise dört beş gerçek hane bir avâriz hanesi sayılırdı. Bunlar avâriz hanelerine dağıtılan vergiyi kendi aralarında paylaşırlar

olabiliyordu. Bu durum “buçuk, rub‘, sülüs” gibi kelimelerle ifade ediliyordu.⁵ Devletin talep etmesi durumunda her bir avarız hanesinin ödeyeceği avarız vergisi ilgili yerin yöneticileri tarafından avarız haneleri arasında taksim edilirdi. Her bir avarız hanesinin payına düşen vergi de o avarız hanesini oluşturan gerçek hanelerin maddi durumlarına göre onlar arasında “alâ, evsat ve edna” esasına göre pay edilir ve tahsilat gerçekleştirilirdi. Askeri sınıftan olanlar ile çeşitli hizmetleri ifa etmeleri nedeniyle bazı gruplar (tuzcular, çeltikçiler, derbentçiler vs) bu vergiden muaf tutulurdu.⁶ Türüne göre avârız mükellefiyeti “mal, hizmet veya nakit para”⁷ anlamına gelebiliyordu. “Sürsat”,⁸ “nüzul ve kürekçi”⁹ avârız mükellefiyetlerinden bazılarıydı. Bununla birlikte Sahillioğlu’na göre avârız “nakit” olarak tahsil edilirdi¹⁰ ki bu çalışmada ele alınacak avârız vergisi Kıbrıs’tan “nakit para” olarak tahsil edilmiştir. Barkan’a göre, “tahsil edilen avarız vergilerinden bir kısmının, mahalli ihtiyaçları karşılamak için, mahallinde sarfedildiği iddiası, böylece muahhar devirlerde merkeze gönderilecek avarız vergileri ile diğer nevi tekâlifin, bir arada toplanarak, tevzi defterlerine öylece geçirilmiş olmasından ileri gelmektedir. Asıl medlûllerinde onlar, isimlerinin de gösterdiği vecihle, divâna yani devlet hazinesine âit vergilerdir ve umûmi devlet masraflarını karşılamaktadırlar.”¹¹ Olağanüstü bir vergi olan avârız çoğunlukla savaş gibi olağanüstü zamanlarda ve ihtiyaç duyulduğunda toplanırdı. Ama özellikle XVI. yüzyıl sonlarında yaşanan savaşlar ve taşışlar nedeniyle oluşan bütçe açıklarını kapatmak için eskiden nakit veya ürün şeklinde ödenen olağanüstü durum vergileri olan avârız ve tekâlif-i örfiyye, bu tarihlerden sonra merkezi hazinenin sürekli ve düzenli gelirlerine dönüştürüldü.¹² Ayrıca çoğu zaman söz konusu mükellefiyetler karşılığında “bedel” adı altında nakit para talep edilmeye başlandı. Ulema ve askeri sınıf hariç bütün yetişkin (hane) teba, ister

ve öderlerdi.” Bk. Sahillioğlu, agm., s. 108.

5 Özer Küpeli, “Klasik tahrirden Avârız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek”, *Belgeler*, S 36 2011, s. 116; Barkan, agm., s. 15.

6 Barkan, agm., s. 14-15; Sahillioğlu, agm., s. 108.

7 Barkan, agm., s. 13.

8 Barkan, agm., s. 14.

9 Barkan, agm., s. 15; Sahillioğlu, agm., s. 108-109; Halil İnalçık, agm., s. 314.

10 Sahillioğlu, agm., s. 109.

11 Barkan, agm., s. 17.

12 Oktay Özel, “17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avârız Defterleri”, *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C III, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 737.

şehirden isterse kırsal alanda yaşasın, ister Müslüman ve isterse Gayrimüslim olsun çeşitli avâız vergilerini ödemekle sorumlu tutuldu.¹³ Böylece XVII. yüzyılın başından itibaren merkezî hazine adına reayadan tahsil edilecek nakdi vergiler, ki avâız onlardan birisidir, devlet için önemli bir mesele haline geldi.

Osmanlı İmparatorluğu'nu teşkil eden çeşitli yerleşim yerlerini içeren avâız sayım defterleri ile tahsil olunan avâız vergisi hakkında birçok çalışma olmasına rağmen Kıbrıs'tan tahsil olunan avarız vergisinden bugüne kadar bahseden ilk araştırmacı Ömer Lütfi Barkan olmuştur. Barkan, İslam Ansiklopedisi'ne yazdığı avarız maddesinde "1606 (1015) yılında Kıbrıs'a gidip yerleşen Müslümanların bir neferi 5 avarız hanesi ve o sene için 300'er akçe toplanmıştır"¹⁴ der. Konudan bahseden ikinci araştırmacı Recep Dünder'dir. Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği 1570-1670* başlıklı doktora tezinde "Kıbrıs Şer'îye Sicillerinde ve ele alınan dönemle ilgili mühimme defterlerinde avâız ile alâkalı belgelere rastlanmasına rağmen, tarh edilen verginin nahiyelere dağılımını tespit etmek mümkün olmadı. Zira belgelerde daha çok muafiyetler ve kaç hane üzerinden ne kadar miktarın tarh edildiği kayıtlıdır" dedikten sonra Girne halkının 1570'de teslim olmalarından dolayı "tekâlif-i örfiyeden ve gayriden" muaf tutulduklarını belirtir. Buna ilave olarak 2 numaralı Kıbrıs Şer'îye Sicili'ndeki bir kayda dayanarak 1608 yılında "reayadan 5 neferin bir avâızhane sayılarak avâızhaneden 300 akçenin alındığı görülmektedir"¹⁵ diye yazar. Bu bilgi yıllar değişik olsa da Barkan'ın verdiği bilginin aynısıdır ve burada söz konusu olan "nakit" avâız vergisidir. Nüzul veya sürsat değildir. Sonuç olarak görülmektedir ki XVII. yüzyılın başlarından itibaren imparatorluk genelinde önem kazanan avâız vergisinin Kıbrıs'taki durumu tam olarak bilinmemektedir. Bu nedenle tebliğin temel amacı XVII. yüzyıl başlarında Kıbrıs'ta iki defa tahsil edildiği tespit olunabilen avâız vergisi konusunu tüm yönleriyle incelemek ve değerlendirmektir. Bu kapsamda söz konusu vergi ile ilgili kayıtlar sadece

13 İnalçık, agm., s. 313-314; Sahillioğlu, agm., s. 108. Bruce Mc Gowan 17. Yüzyıl başlarından itibaren nüzul ve avâız vergilerinin hem Müslim hem de Hristiyan Reaya için sürekli ve düzenli hale geldiğini belirtmektedir. Bruce Mc Gowan, "Osmanlı Avâız- Nüzul Teşekkülü", *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C II, TTK Basımevi, Ankara 1981, s. 1328.

14 Barkan, agm., s. 15.

15 Recep Dünder, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1998, s. 262.

mali açıdan değil, demografik açıdan da değerlendirilecek ve kayıta geçen “etrak” ve “nev-Müslim” ifadeleri üzerinde de ayrıntılı olarak durulacaktır. Böyle Osmanlı Kıbrıs'ının sosyal ve ekonomik tarihine katkı yapılmış olacaktır.

17. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maliyesi ve Kıbrıs

Osmanlı İmparatorluğu 11 Receb 1015 (11 Kasım 1606) tarihinde Habsburglarla Zitvatoruk Antlaşmasını imzalayarak yaklaşık 15 yıldır süren Osmanlı-Avusturya savaşlarına son verdi. Bu uzun savaş hem Osmanlıların hem de Habsburgların mali bakımdan sıkıntıya düşmelerine sebep olmuştur. Öte andan Anadolu'daki Celali İsyanları ile Osmanlı-İran sınırında yaşanan gerginlikler Osmanlıları barışa zorlayan diğer gelişmelerdi.¹⁶ 11 Aralık 1606 tarihinde Sadrazam olan Kuyucu Murat Paşa Avusturyalılarla barış yapılmış olması nedeniyle Anadolu'da hüküm süren Celalileri ortadan kaldırmak için Temmuz 1607'de harekete geçti.¹⁷ Sadrazamın asıl hedefi önde gelen Celâli liderlerini ortadan kaldırmak olsa da asıl amaç padişah'tan dahi gizlendi ve yapılan hazırlıkların Şark Seferi (İran) için olduğu ilan edildi. Üsküdar'a geçen Sadrazam sefer hazırlıklarına başladı.¹⁸

En temel sefer hazırlıklarından birisi seferin mali kaynaklarını temin için harekete geçmektir. Bu amaçla imparatorluğun birçok yerine fermanlar gönderildi ve sefere katılacak askerlerin giderleri için para talep edildi. Söz konusu fermanların gönderildiği yerlerden birisi Kıbrıs idi. Kıbrıs'a gönderilen 29 Haziran 1607 (4 Rebiülevvel 1016) tarihli ferman “vaki olan sefer-i hümayuna memur olan” Yeniçeriler ile orduda yer alan diğer askerler için başta “mevâcib” olmak üzere zahire ve mühimmat tedariki gerektiğini bildiriyor ve Kıbrıs'tan “otuz yük [3.000.000] akçe, on bin koyun, on bin keyl şair [arpa] ve dakik [un], rişte-i penbe ve ahkâm için kâğıt” talebinde bulunuyordu. Tedarik olunanların en kısa sürede orduya ulaştırılması gerekiyordu.¹⁹

16 Sandor Papp, “Zitvatoruk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 44, İstanbul 2013, s. 472.

17 Ömer İşbilir, “Kuyucu Murat Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 26, Ankara 2002, s. 507.

18 “Üsküdar Seferi”, Bk. Mustafa Naima Efendi, *Tarib-i Naima*, C 2, haz: Mehmet İbşirli, TTK Basımevi, Ankara 2007, s. 165 vd.

19 BOA., Mühimme Zeyli Defterleri, No:8, s. 14, hüküm no:51.

Merkezi hükümetin talepleri Kıbrıs'a ulaştığında istenmeyen bazı durumlar meydana gelmiştir. 5 Ağustos 1607 tarihli olan ve Kıbrıs kadısına hitaben yazılan fermana göre "sürsat zahiresini" tahsil etmek için Kıbrıs'a gelen mübaşiri Kıbrıs halkı "taşlayub tasaddi ve fesat" üzere hareket etmiştir. Durumu haber alan Divan-ı Hümayun söz konusu "sürsat zahiresinin" bir "tekâlif-i şakka" olmadığını ve söz konusu talebin zahire sahiplerine para kazandıracağını ve "asâkir-i İslâmın ihtiyaçları" için olduğunu vurgulayarak meydana gelen olaylardan Kıbrıs Kadısı'nı sorumlu tuttuğunu bildirmiştir. Her taraftan sürsat zahiresi gelirken Kıbrıs'ın bundan istisna edilmesi düşünülemezdi. Bu nedenle hükümet Kadı'nın hiçbir bahane göstermeden ve halkı da incitmeden gereken zahireyi toplayıp bir an önce orduya ulaştırmasını yeniden emretmiş ve gereken zahirenin toplanıp acele olarak gönderilmemesi durumunda Kıbrıs Kadısı'nın azledilip cezalandırılacağı kadıya açıkça bildirilmiştir. Ferman kadıyı tehdit ettikten sonra kadının halkı bu konuda aydınlatmasını (tenbih ve te'kid) emrederek buna rağmen sürsat zahiresi vermek istemeyenlerin "kapıkulu askerleri" kullanılarak "haklarından gelinmesi" konusunda kadıyı yetkilendirmiştir. Mübaşiri de uyaran ferman talep edilen ilgili zahireyi eksiksiz ve en kısa zamanda orduya teslim etmesi için çalışması gerektiğinin altını çizmiştir.²⁰

Merkezi hükümetin uyarısı ve kararlı tutumu etkisini göstermiştir. Çünkü 24 Ağustos 1607 tarihinde gereken tahsilatın yapıldığı haberi İstanbul'a ulaşmış bulunuyordu. 24 Ağustos 1607 (gurre-i Cemaziyelevvel 1016) tarihinde kaleme alınan fermana göre Kıbrıs Beylerbeyi ile defterdarı gerekenleri (üç milyon akçe, 10.000 koyun, 10.000 kile arpa ve un, rişte-i penbe ve ahkâm için kâğıt) tedarik etmişler ve "hasıl olan mebaliğın cem'an" İstanbul'a gönderilmek üzere hazır olduğunu bildirmişlerdi. Tahsil olunanların gönderileceği yerin İstanbul değil bilfil "ordu-yı hümayun" olduğunu bir kez daha teyit eden ferman askere verilecek maaşın önemine dikkat çekiyor ve "hazine konusunda sıkıntı çekilir de seferin ertelenmesi gündeme gelirse" Kıbrıs Beylerbeyi ile defterdarının hiçbir "özü'nün" kabul edilmeyeceği ve cezalandırma işleminin söz konusu olacağı uyarısında bulunuyordu.²¹

Aslında merkezi hükümetin Kıbrıs'tan bu şekilde talepte bulunması yeni değildi. 1592 yılı sonlarında 1001 yılının *Receç* (Rebiülahir, Cemaziyelevvel ve Cemaziyeleahir/5 Ocak 1593-2 Nisan 1593) "mevâcibi" için "külli akçe

20 BOA., Mühimme Zeyli Defterleri, No:8, s. 56, hüküm no:276.

21 BOA., Mühimme Zeyli Defterleri, No:8, s. 20, hüküm no:85.

lâzım” olduğunda Kıbrıs’tan “30 yük [3.000.000] akçe” talep edilmişti. 19 Aralık 1592 tarihini taşıyan ferman söz konusu paranın hemen tahsil edilerek 3 Nisan 1593 tarihine kadar İstanbul’a ulaştırılıp hazineye teslim edilmesini istiyordu.²² Bir başka deyişle yaklaşık üç buçuk ay içinde her şey tamamlanmış olacaktı. Bu yıllarda Kıbrıs kaynaklı 40 yük [4.000.000] akçenin İstanbul’a ulaştığı bilinmektedir.²³ Aynı şekilde 1601’de “kul mevâcibi için” Kıbrıs’tan talep edilen “60 yük [6.000.000] akçelik kırmızı altın” talep edildiğinde istenilen meblağ hazır edilmiş ama mevcut kadirga olmadığı için İstanbul’a gönderilememişti. Bununla birlikte “Kıbrıs akçesi mevâcibe yetişmese de” 4-5 gün içinde İstanbul’a ulaşması bekleniyordu.²⁴

1608 yılına girerken Kıbrıs’tan talep edilen “sürsat zahiresi” hâlâ Kıbrıs yetkilileri ile merkezî hükümetin gündemini meşgul etmeye devam ediyordu. Kıbrıs’taki yetkililer Kıbrıs’a gelen fermanlar gereğince ve bu arada düşmanın Mağusa kalesini kuşatmasından da endişe ederek fermanın emrettiğinden 2.000 kile fazla “tereke” tahsil edip toplam 12.000 kile zahireyi Mağusa kalesinde ambara koydular. Daha sonra da söz konusu zahireden 3.000 kile buğday ile 3.000 kile arpayı Mağusa limanında kışlamak üzere bulunan 4 adet Karamürsel gemisi ile İskenderun iskelesine (Payas) gönderdiler. Bu arada Kıbrıs’taki yetkililer gönderilen zahirenin yerine yenisini tahsil edebilmek için Divân-ı Hümayundan yeniden ferman talebinde bulundular ve 4 Ocak 1608 tarihli fermanla gereken izni aldılar. Konuyu açıklayan ferman “sürsat zahiresi” adıyla halktan satın alınacak zahirenin bedelinin Kıbrıs hazinesinden ödenmesi için de Kıbrıs’taki Defterdar ile Beylerbeyini yetkilendirdi.²⁵ Bununla birlikte yeni zahire alımı ancak “cedid tereke erişdikde”²⁶ yani 1608 yılı yazında yapılacaktı.

Burada bahsi geçen “sürsat zahiresinin” hangi şartlar altında tahsil edildiği konusu üzerinde durulması faydalı olacaktır. Sürsat zahiresinin halktan bedeli karşılığında satın alındığı ve bedelinin Kıbrıs hazinesinden ödendiği yukarıda açıklanmıştı. Her haneden yapılacak tahsilat miktarı ise bir fermanla “her

22 BOA., MD 70, s. 8, hüküm no:13.

23 Halil Sahillioğlu, *Koca Sinan Paşa’nın Telbisleri*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004, s. 88.

24 Cengiz Orhonlu, *Telbisler (1597-1607)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970, s. 50-51; Orhan F. Köprülü, “Yemişçi Hasan Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 16, Ankara 1997, s. 342.

25 BOA., Mühimme Zeyli Defterleri, No:8, s. 114, hüküm no:556.

26 BOA., Mühimme Zeyli Defterleri, No:8, s. 116, hüküm no:558.

iki esamiden birer kile" şeklinde açıklanmıştır.²⁷ Buradaki "esâmi" ifadesini hane/nefer olarak düşünmek doğru olacaktır. Bu durumda "her iki hane 1 kile sürsat zahiresi" vermekle mükellef tutulmuş demektir. Toplam 12.000 kile zahire tahsilatı yapıldığı dikkate alınırsa bu verginin 24.000 hane tarafından ödenmiş olduğu düşünülebilir. Ancak buradaki 24.000 hanenin Müslüman mı Gayrimüslim mi olduğu açık değildir. Bununla birlikte Gayrimüslim ahali olması daha muhtemeldir.

Bu arada merkezî hükümetin talepleri de devam ediyordu. 1607 sonlarında hükümet "sefer-i hümayun" için İstanbul'da bulunan kapıkulu askerlerinin sefer mühimmatı kapsamında 1016 yılının *Lezez* (Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce/19 Ocak 1608-16 Nisan 1608) "mevâcibi" ve "donanma seferine memur olan tersane halkının ulufeleri" için Kıbrıs'tan "50 yük [5.000.000] akçe" tahsil edilerek merkezî hazineye gönderilmesini istedi. Fakat 15 Mart 1608 tarihine kadar bahsi geçen tahsilat yapılarak İstanbul'a gönderilmemiştir.²⁸ Bunun üzerine 1608 yılı baharında Kıbrıs'a kısa aralıklı iki ferman gönderildi. 9 Mart 1608 tarihli birinci ferman Kıbrıs Beylerbeyi ile defterdarının Kıbrıs'tan tahsil olunan "cizye, mukataa malı ve diğer mal-ı miri"yi "kul mevâcibi ile donanma mühimmatı için" derhal İstanbul'a göndermelerini emrediyordu.²⁹ Altı gün sonrasının tarihini taşıyan 15 Mart 1608 tarihli ikinci ferman ise daha ayrıntılıydı. Buna göre daha önce "sefer-i hümayun" için İstanbul'da bulunan kapıkulu askerlerinin sefer mühimmatı kapsamında 1016 yılının *Lezez* "mevâcibi" ile "donanma seferine memur olan tersane halkının ulufeleri" için Kıbrıs'tan "50 yük [5.000.000] akçe" tahsil ve irsali talep edilmiş ama 15 Mart 1608 tarihi geldiği halde söz konusu para hazineye henüz teslim edilmemişti. Bu gecikmeden Kıbrıs Beylerbeyi ile defterdarını sorumlu tutan ferman bahsi geçen paranın hemen tahsil edilerek 16 Mayıs 1608 tarihinde hazineye teslim edilmiş olacak şekilde İstanbul'a gönderilmesini ilgililerden talep ediyordu.³⁰

Bir hazine kaydına göre 19 Haziran 1607-16 Nisan 1608 dönemini kapsayan yaklaşık 10 ayda Kıbrıs Eyaleti'nin sefer hazinesine katkısı 683.284 akçe olarak gerçekleşmiştir.³¹

27 BOA., Mühimme Zeyli Defterleri, No:8, s. 116, hüküm no:558.

28 BOA., MD 76, s. 30, s. 40, hüküm no:74.

29 BOA., MD 76, s. 40, hüküm no:97.

30 BOA., MD 76, s. 30, hüküm no:74.

31 BOA., KK.d 1896, s. 11.

Kıbrıs'a Gönderilen “Avarız Emri”, Uygulanması ve Tahli

Merkezi hükümetin “sefer mühimmatı” adı altında Kıbrıs'tan bolca para talep ettiği günlerde yeni ve farklı bir ferman Kıbrıs'a ulaştı. 18 Şubat 1608 (2 Zilkade 1016) tarihini taşıyan ve Kıbrıs Beylerbeyi Mustafa Paşa ile Kıbrıs Defterdarına hitap eden ferman Kıbrıs'tan “bedel-i avarız” tahsilinden bahsediyordu. Bu tarihe kadar, bilindiği kadarıyla, Kıbrıs'tan böyle bir talepte bulunulmamıştı. Ferman “bedel-i avarız” talebinin nedenini, miktarını ve kimlerden talep edileceğini aşağıdaki şekilde açıklıyordu:

Birkaç seneden beri öte yakaya Celâli müstevli olmakla reayasının kimi Rumili câniblerine ve kimi cezârelere varub tavattun eylemişler. Ol makule reayadan cezâre-i Kıbrıs'a varub sakin olan Müslüman reayaya terahhumen beş neferi bir avâriz hanesi addolunmak üzere yazub ale'l-esâmî defter eyleyüb badehu bir hanelerinden bin on beş tarihi için üçer yüz akçe bedel-i avarız cem' ve tahsil eylemen emrim olmuştur ... tarih-i merkûm için beş neferden üç yüz akçe talep ve tahsil eyleyüb hâsil olan malı defteriyle kîseleyüb ve mühürleyüb sair emvâl-i hassa ile südde-i saadetimde olan hazine-i amireme irsâl ve isâl itdüresiz. İrsâl eylediğiniz altın ve gurusun ve nakdiyyenin adedin ve ecnâsın yazub bildiresin.³²

Fermanda açıkça ifade edildiği üzere söz konusu “beled-i avarız” Celâli eşkıyası nedeniyle Anadolu'daki bulunduğu yerden kaçarak Kıbrıs'a gelip yerleşenlerden tahsil edilecekti. “Bedel-i avarız” talep olunacak kişiler tespit ve kaydedildikten sonra 5 gerçek hane (vergi mükellefi) 1 avarız hanesi kabul edilecek ve her avarız hanesinden 300 akçe “bedel-i avarız” talep edilecekti. 1016 yılı sonlarında hazırlanan ferman ilginç bir şekilde bir yıl öncesi, yani 1015 (1606-1607) yılı için, vergi talebinde bulunuyor ama 1016 (1607-1608) yılı için de tahsilat yapılıp yapılmayacağını açıklamıyordu. Buradaki önemli konulardan birisi “bedel-i avarız” talep olunacak kişilerdir. Barkan³³ ve Dündar³⁴ bahsi geçen “bedel-i avarız”ın avarız vergisi olarak tüm Kıbrıs Müslümanlarından tahsil edildiği sonucuna ulaşmışlardır ama bu doğru değildir. Çünkü fermanda açıkça belirtildiği üzere “bedel-i avarız” sadece Celâlilerden kaçarak Kıbrıs'a gelip yerleşenlerden talep edilecekti. Bir diğer önemli konu verginin tahsil yılıdır. Bahsi geçen araştırmacılar söz konusu yılın 1016 (1607-1608) olduğunu ileri sürmüşlerse de tahsilatın 1015 (1606-

32 KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Kıbrıs Şer'îye Sicilleri (KŞS), No:2, s. 39.

33 Barkan, agm., s. 15.

34 Dündar, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, s. 262.

1607) yılı için yapılacağı yine fermanda açık bir biçimde ifade edilmiştir. Ferman ayrıca yapılan tahsilatta kullanılan sikkelerin türünün de ayrıntılı olarak yazılıp bildirilmesini istemiştir.

18 Şubat 1608 tarihli fermanla yukarıdaki şartlar dahilinde Kıbrıs'tan talep edilen "bedel-i avarız" tahsilatı yaklaşık dört ay içinde tamamlanmış ve 15 Haziran 1608'de Kıbrıs hazinesine gelir olarak kaydedilmiştir. Beylerbeyi Mustafa Paşa ile Defterdar Ali Efendi döneminde icra olunan avarız tahsilatı söz konusu iki yöneticinin dönemine ait hazine muhasebe defterine (bütçe defterine) kaydedilmiştir. Fakat bu kayıt bazı ilginç özellikler taşımaktadır.

Bunlardan birincisi bütçenin özet kısmında sadece "Mahsûl-i avarız. An kesân-ı İçel. 2.700 [akçe]" yazmasıdır.³⁵ Fakat söz konusu muhasebe defterinin ayrıntılı kısmında konuyla ilgili olarak verilen bilgiler biraz daha ayrıntılıdır.³⁶ Buna göre "bedel-i avarız" tahsilatı Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın kethüdası olan ve "Emin-i akçe-i avarız" tayin edilen Nasuh tarafından 1017 (1608 baharında) yılında gerçekleştirilmiş ve 15 Haziran 1608'de Kıbrıs hazinesine teslim edilmiştir. İlgili kayıttaki vergi kısmı "neferen 45. Resm 2.700 [akçe]" şeklindedir. Bu ifade, ilgili fermana dayanılarak değerlendirilirse, "45" rakamının vergiyi ödeyen gerçek hane sayısını ifade ettiği anlaşılır. Bu durumda avarız hanesi $45/5=9$ 'dur. Her hane 300 akçe ödemiş olduğundan ahsil edilen "bedel-i avarız" (9×300) 2.700 akçe olur. Bütçenin özet kısmındaki "Mahsul-i avarız. An kesân-ı İçel. 2.700" ifadesini ise, söz konusu "bedel-i avarız" ödeyenlerin Celâli eşkıyası nedeniyle İçel Sancağından kaçarak Kıbrıs'a gelip yerleşen 45 haneden tahsil edilmiş olduğu şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Bütçe/Muhasebe defterinin ayrıntılı kısmında dikkati çeken bir diğer konu ise "Emin-i akçe-i avarız" atanan Nasuh'tan bahsedilirken "Emin-i akçe-i avarız. An kesân-ı cezire-i Kıbrıs" ifadesinin kullanılmış olmasıdır. Bir başka deyişle Avarız akçesi için "Emin" tayin edilen Nasuh söz konusu vergiyi sadece "Celâlilerden kaçarak Kıbrıs'a gelip yerleşenlerden" değil aynı zamanda "Kıbrıs adası Müslümanlarından" da tahsil etme yetkisine sahipti. Nitekim belgenin aynı sayfasına hiçbir açıklama yapılmadan yazılan "Yekûn. An yed-i el-mezbûr ma'a tevâfüt 70.680 [akçe]. Sahn 70.200 [akçe]" şeklindeki ibare "bedel-i avarız" akçesinin Kıbrıs'taki diğer Müslümanlardan da tahsil edilmiş olduğuna işaret etmektedir. 480 akçelik fark "tefavüt" akçesi

35 BOA., TT.d.708, s. 2.

36 BOA., TT.d.708, s. 13.

olmalıdır. Kıbrıs Şer'îye Sicili'nde bulunan ve yukarıda söz edilen ferman Kıbrıs'taki diğer Müslümanlardan bahsetmiyordu. Belki de sonradan ek bir ferman gönderilerek söz konusu tahsilatın Kıbrıs Müslümanlarından da yapılmasını emretmiştir. Her halükârda Nasuh söz konusu avarız vergisini tüm Kıbrıs Müslümanlarından tahsil etmiş görünmektedir. İçel Sancağındaki Celâli baskısı nedeniyle Kıbrıs'a gelip yerleşenlerin vergisi olan 2.700 akçe toplam eas miktar olan 70.200 akçeden çıkarılırsa geriye 67.500 akçe kalır. Bu durumda "bedel-i avarız" tahsil edilen Kıbrıs Müslümanlarının avarızhane sayısının (67.500/300=) 225 olduğu sonucu ortaya çıkar. Bu da (225x5) 1.125 gerçek hane anlamına gelir. Bir yıl sonrasında, yani 1609'da yapılan avarız akçesi tahsilatında vergi tahsil edilen Müslüman avarız hane sayısı ise 288'dir. Fakat 1609'daki tahsilatta her avarız hanesi 300 akçe değil, 60 akçe vergi ödemiştir. Bu durum verginin azaltılması, yeniden avarızhane yazımının yapılmış olması ve bu nedenle de avarızhane sayısının artmış olması anlamına gelebilir. Bir başka deyişle vergi miktarı düşürülerek mükellef sayısı arttırılmış olabilir.

Kıbrıs'ın "Etrâk" ve "Nev-Müslim"lerinin Avarızları

1016 yılı sonunda Kıbrıs'a gönderilen ve sadece Celâli eşkiyası nedeniyle yerini yurdunu terk ederek Kıbrıs'a gelen Müslümanlardan "avarız" vergisi tahsil edilmesini emreden 18 Şubat 1608 tarihli ferman 1017 yılında uygulamaya konuldu ve 15 Haziran 1608 tarihine kadar tahsil edilerek bu tarihte hazineye gelir olarak kaydedildi. Bununla birlikte tahsilat Kıbrıs'taki diğer Müslümanları da kapsar şekilde uygulandı ve 225 avarız hanesinden 70.200 akçe tahsil olundu. Ne yazık ki hazine kaydı söz konusu 225 hanenin Müslüman oluşu dışında bir başka kimlik özelliğine işaret etmemektedir.

1017 (1608-1609) yılı için Kıbrıs'tan "avarız" vergisi tahsil edildiğine dair bir belgeye ulaşamadı. Bununla birlikte 1018 (1609-1610) yılı için "avarız" akçesi tahsil edildiği belgelerden anlaşılmaktadır. 1018 yılına ait hazine kayıtları tahsil edilen avarız akçesi bilgisi yanında ilginç ve önemli ayrıntılar da sunmaktadır. Bu kayda göre Kıbrıs'taki 8 nahiyede (Leymosun, Lefkoşa, Kukla, Hırsofu, Baf, Tuzla, Mağusa ve Karpas) yaşayan "etrâk" ve "nev-Müslim"lerden avarız vergisi tahsil edilmiştir.³⁷ Halbuki o dönemde Kıbrıs'ta 16 nahiyeye vardı ama kalan 8 nahiyeden (Pendaya, Girinye, Mesarya, Evdim, Lefke, Gilan Omorfo, Piskobu) de tahsilat yapıldığına dair bir işaret kayıta bulunmamaktadır. Bu durumun sebebi belli değildir. Belki de kalan

37 BOA., MAD.d. 434, s. 76-79.

8 nahiyedeki Müslim ve nev-Müslimler vergiyi ödeyecek durumda değildi veya bir nedenle tahsilat yapılmadı ya da vergi tahsilatı yapıldı ama bunu belgeleyen kayıtlar günümüze ulaşmadı veya henüz keşfedilmedi.

1018 (1609-1610) yılı için tahsil olunan "avarız" tahsilatı iki farklı tarihte hazineye intikal etmiştir. 12 Temmuz 1609 tarihinde Leymosun ve Lefkoşa'dan alınan avarız vergisi hazineye dahil edildi.³⁸ 6 Eylül 1609 tarihinde ise Kukla, Hırsofu, Baf, Tuzla, Mağusa ve Karpas nahiyeleri tahsilatı Kıbrıs hazinesine gelir olarak kaydedildi.³⁹ Leymosun hakkındaki kayıt ayrıntılı değildir ve sadece görevlilerin 2.333 akçe tahsilat yaptığı yazılmıştır. Belki de bu nahiyede "nev-Müslim" yoktu. Aynı yerde bulunan Lefkoşa hakkındaki bilgi "akçe-i avarız ve nev-Müslim-i nahiyeye-i Lefkoşa" şeklinde olup biraz daha ayrıntılıdır. Ama Müslümanlar ile nev-Müslimler ayrı ayrı yazılmamış sadece Lefkoşa'dan 7.400 akçe avarız tahsil edildiği ifade olunmuştur.⁴⁰ Başka bilgi yoktur.

Limasol nahiyesinde "nev-Müslim" kaydedilmemiştir. Ancak herhangi bir ayrıntılı bilgi de verilmemiştir. Yine de Müslümanların ödediği vergi miktarı her bir avarız hanesi için 60 akçe olduğu için bir tahminde bulunmak mümkündür. Toplam miktar olan 2.333 akçe 60'a bölünemediği için bu durumda bir miktar "tefavüt" akçesinin varlığı düşünülebilir. Bu durumda "tefavüt" akçesi en az 53 akçe, avarız hane sayısı ise en fazla 38 hane ($38 \times 60 = 2.280$ akçe + 53 akçe tafavüt = 2.333 akçe) olmaktadır. 38 avarız hanesi ise ($38 \times 5 = 190$) gerçek hane demektir.

Lefkoşa adanın başkenti olduğu için kayıttaki bilgileri farklı bir şekilde değerlendirmek de mümkündür. Lefkoşa'dan tahsil olunan avarız akçesinin 7.400 akçe olduğu yazılmıştır. Eğer bu bir kâtip hatası değilse, 7.400 rakamı hem 60 (1 Müslüman hanenin vergi miktarı) hem de 120 (1 nev-Müslim hanenin vergi miktarı) sayısına bölünebilir olmalıdır. Ama bu mümkün değildir. Bu nedenle buradaki 200 akçenin "tefavüt akçesi" olma ihtimali vardır. Bu durumda tahsil edilen vergi miktarı 7.200 akçeye düşer. Bu da 52 Müslim ($52 \times 60 = 3.120$ akçe) ve 34 nev-Müslim ($34 \times 120 = 4.080$ akçe) avarız hanesi anlamına gelir. Bu durumda toplam avarız hanesi miktarı 86 olur. Ya da 68 Müslim ($68 \times 60 = 4.080$ akçe) ve 26 nev-Müslim ($26 \times 120 = 3.120$ akçe) avarız hanesine denktir. Böyle olursa toplam avarız hanesi sayısı 94 olur. Her

38 *Age.*, s. 76.

39 *Age.*, s. 78.

40 *Age.*, s. 76.

iki toplamın ortalaması ise 90'dır. Avarız hanesi miktarının 90 olması gerçek hane sayısının (90x5=) 450 olduğuna işaret eder. Bu sayıya ada yöneticisi olan Müslüman idareciler ile onların adamları ve Lefkoşa kalesindeki askerler (Yeniçeriler, cebeciler vs.) dahil değildir.

İlgili tarihte Lefkoşa'daki Gayrimüslim Nüfus konusunda da tahminde bulunmak mümkündür. 1016 (1607-1608) tarihli cizye defterine göre cizye mükellefi sayısı 2.795'tir.⁴¹ 1021'deki (1612-1613) sayı ise 2.499'dur. Söz konusu iki rakamın ortalaması 2.647 hane eder. Lefkoşa nahiyesindeki Müslüman askerî sınıf ile muvazzaf askerler hariç tutulursa 3.097 hanelik Lefkoşa nüfusunun %85,5'inin Gayrimüslim (Ortodoks Rum, Ermeni ve Yahudi), %14.5 Müslüman olduğu düşünülebilir.

İncelenen muhasebe defterindeki asıl önemli kayıtlar Kukla, Hırsofu, Baf, Tuzla, Mağusa ve Karpas nahiyeleriyle ilgili olanlardır. Çünkü bu kayıtlarda hem "akçe-i avarız-ı etrâk-ı cezire-i Kıbrıs" ve "akçe-i nev-Müslim" ifadeleri kullanılmış hem de "etrâk" ve "nev-Müslimlerin" hane sayıları ile her hanenin ödediği vergi miktarı ayrı ayrı kaydedilmiştir.

Kukla, Hırsofu ve Baf nahiyeleri tek kalem olarak yazılmışlarsa da hane sayılarının ayrı ayrı ayrıca kaydedilmesi dikkate değerdir. Buna göre söz konusu 3 nahiyede bulunan toplam 325 haneden 25.620⁴² akçe avarız akçesi tahsil edilmiştir. Bahsi geçen 325 hanenin 223 tanesi "etrâk"tır ve her bir "etrâk" avarız hanesi 60 akçe vergi ödemiştir. "Etrâk"ın vergi miktarı 13.380 akçedir. Geriye kalan 102 hane ise "Nev-Müslim" olarak kaydedilmiş olup her bir nev-Müslim avarız hanesinden 120 akçe avarız akçesi tahsil olunmuştur. Nev-Müslimlerin vergi miktarı ise toplam 12.240 akçedir.

Tuzla kazası hakkındaki kayıt da ayrıntılıdır. Buna göre bu kazadan avarız akçesi alınan hane sayısı toplam 83'tür ve 6.720 akçe tahsil edilmiştir. Bu kazada avarız akçesi ödeyen "etrâk" avarız hane sayısı 54 adet olup Kukla, Hırsofu ve Baf kazası "etrâk"ı gibi her hane 60 akçe ödemiştir. Toplam tahsilat 3.240 akçedir. Nev-Müslim hane sayısı ise 29 olup avarız hanesi başına 120 akçe ödeme yapılmıştır. Toplamda 3.480 akçe tahsil edilmiştir.

41 BOA., MAD.d.5094.

42 Kayıtta hem rakamla hem de siyakat yazısı ile 25.220 yazmaktadır. Bk. BOA.d. MAD.d. 434, s. 78. Esasında verilen rakamlar toplandığında tahsilatın 13.380+12.240=25.620 akçe olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1. Kıbrıs Avarız Akçesi Tahsilatı (1609)

Nahiye	Tahsildarlar	Mükellefler	Etrāk Hane/Akçe	Nev- Müslim Hane/Akçe	Toplam Hane/Akçe
Leymosun	Mehmet Bey (Emin) Abdi Çelebi (Kâtip)	Akçe-i avarız	?	?	?/2.333
Lefkoşa	Hüseyin Bey (Emin) Mevlâna Mehmet (Kâtip)	Akçe-i avarız ve nev-Müslim	?	?	?/7.400
Kukla, Hırsofu ve Baf	İslâm Ağa (Emin ve kâtip)	Akçe-i avarız-ı etrāk-ı cezire-i Kıbrıs ma'a nev- Müslim	223/13.380	102/12.240	325/25.620
Tuzla	Ali Bey (Emin ve Kâtip)	Akçe-i avarız-ı etrāk-ı nahiye-i Tuzla ma'a nev- Müslim	54/3.240	29/3.480	83/6.720
Mağusa ve Karpaz	Mehmet Bey (Emin ve kâtip)	Akçe-i avarız-ı etrāk ve nev- Müslim	11/660 ⁴³	40/4.800	51/5.460
Toplam (8 nahiye)			288/17.280 ⁴⁴	171/20.520	459/47.533 ⁴⁵

Mağusa ve Karpaz kazaları da birlikte kaydedilmişlerdir. Toplam 11 "etrāk" avarız hane, her hane 60 akçe hesabıyla, 660⁴⁶ akçe ödemiş görünmektedir. 40 hane Nev-Müslimin ödediği miktar ise, her hane 120 akçe hesabıyla, 4.800 akçedir. İki kazadan alınan avarız akçesi toplamı 5.460⁴⁷ akçe olarak kaydedilmiştir.

43 Belgede 11 haneden, her hane 60 akçe hesabıyla, 600 akçe tahsil edildiği yazılmıştır. Ama 11x60=660 olmalıdır.

44 Belge verilen rakamların toplamı 17.220 akçedir. Ancak Mağusa ve Karpaz nahiyelerindeki 11 Müslüman avarız hanesinin ödediği vergi 600 akçe azılmış ama 660 olması gerekir. Bu hesaplamada düzeltme yapılmıştır.

45 Belgede genel toplam 47.157 akçe yazılmıştır. Bk. MAD., d.434, s. 30, 35. Ancak yapılan düzeltmeler sonucunda tahsilatın 47.533 akçe olduğu görülmektedir.

46 Kayıtta 600 akçe yazmaktadır. Bk. BOA., d. MAD., d. 434, s. 79. Aslında 60x11=660 akçe eder.

47 Kayıtta 5.484 akçe yazmaktadır. Bk. BOA., d. MAD., d. 434, s. 79. Ancak 600+4.800=5.400 akçe olması gerekirdi. 600 rakamı da hatalı olduğundan esas toplam 660+4.800=5.460 akçedir. Bununla birlikte 24 akçelik bir "tefavüt" söz konusu olabilir. Bu durumda ancak 5.484 rakamı bulunur.

Esasında hem “etrâk” kaydında hem de genel toplamda hata vardır. “Etrak” hanelerinin toplam vergisinin (11x60) 660 akçe olması gerekirdi ama 600 akçe yazılmıştır. Genel toplam, kayda göre, (600+4.800) 5.400 akçe olması gerekirken 5.484 akçe yazılmıştır. “Etrak” kaydındaki yanlışlık düzeltilmiş olsa genel toplamın 5.460 olması gerekirdi. Genel toplamın neden 5.484 akçe yazıldığı belli değildir. Fakat muhasebe kaydının özet kısmında verilen rakam ile ayrıntılı kısımda verilen rakam genel toplam 5.484 akçe olursa eşit olmaktadır. Bu durumda kâtibin hatalı toplama yaptığını düşünmek mümkündür. İki nahiyeden alınan avarız akçesinin toplam 5.460 akçe olması gerekirken niçin 5.484 akçe yazıldığı belli değildir. Ancak 24 akçelik fark (5.484-5.460=) “tefavüt” akçesi olabilir.

1609 yılında Kıbrıs’ın sekiz nahiyesinde (Kukla, Hırsofu, Baf, Tuzla, Mağusa ve Karpaz) mevcut 288 hane “etrâk” ve 171 hane “nev-Müslim” olmak üzere toplam 459 avarızhanesiden (her avarızhanesi 5 gerçek hane hesabıyla 2.295 gerçek hane) “avarız akçesi” tahsilatı yapılmıştır. Bu sayıya yaklaşık 90 avarızhanesi (90x5= 450 gerçek avarız hanesi) olarak tahmin edilen Lefkoşa avarızhane miktarı da eklenirse toplam avarız hane miktarı 2.745’e ulaşmaktadır. Aynı şekilde Leymosun nahiyesi için tahmin olunan 38 avarız hanesi (38x5=190 gerçek hane) de hesaba katıldığında, avarız akçesi tahsil olunan Kıbrıs’ın 8 nahiyesinde bulunan ve avarız akçesi ödeyen toplam Müslüman hane sayısının 587 avarız hanesi veya (587x5=2.935 gerçek hane) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. 1608 yılında Kıbrıs’ta bulunan ve cizye ödeyen hane sayısı 26.131 olarak kaydedilmiştir.⁴⁸ Bu durumda 1609 yılında adadaki Osmanlı askeri sınıf mensupları ile muvazzaf askerler hariç tutulursa vergiye tabi ada nüfusunun %89.9’u Gayrimüslim, %10.1’i ise Müslüman olarak görünmektedir.

Öte yandan adanın kalan diğer 8 nahiyesinde hiç Müslüman bulunmadığını düşünmek doğru bir yaklaşım değildir. Aynı şekilde avarız akçesi tahsil edilen 8 nahiyedeki Müslüman sayısının bu nahiyelerdeki tüm Müslümanları temsil ettiği de düşünülemez. Adada bulunan vergide muaf askerî sınıf ile muvazzaf askerler de dikkate alınmalıdır.⁴⁹ Muvazzaf askerler içinde en önemlisi Kıbrıs

⁴⁸ BOA., MD 76, s. 21, hüküm no:53.

⁴⁹ “Avarız vergisiyle bir başka husus kimlerin muaf olduğudur. Öncelikle imam, hatip, müezzın ve yiğitbaşı gibi görevlilerin avarızdan muaf olduğu anlaşılmaktadır. Bunların dışındaki muafiyet gerekçeleriyle bazı hizmetlere erişmek, bazı vakıfların raiyeti olmak ve avarıza gücü yetmemektir.” Özer Küpeli, “Klasik Tahrirden Avarız Tahririne Geçiş Süresinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Avarız Defteri”, *CİEPO, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı*

yenicherileridir. 1609 sonbaharında Kıbrıs'ta bulunan ve devlet hazinesinden maaş alan yeniçeri sayısı 945 idi. Bu yeniçerilere Reşen 1018 (1 Recep 1018-30 Ramazan 1018=30 Eylül 1609-27 Aralık 1609) mevaciibi ödenmiştir.⁵⁰ 1589 yılı başlarında Kıbrıs'ta bulunan sipahi, yeniçeri, topçu, hisar erleri vesair "neferat"ın yaklaşık 6.000 kadar olduğu tahmin ediliyordu.⁵¹ Muhtemelen bu askerlerin en az yarısı evliydi. Dolayısıyla tüm bu eksiklikler göz önüne alındığında bu yıllarda adada yaklaşık 6.000-6.500 hanelik bir Müslüman kitlesinin var olduğunu düşünmemek için hiçbir sebep yoktur. Bu da ada nüfusunun yaklaşık ¼'ünün Müslüman olduğunu düşündürmektedir.

Bu durumda Müslüman nüfusu, her gerçek hane 4 kişi hesabıyla,⁵² $6.500 \times 4 = 26.000$ kişidir. 1608 yılında Kıbrıs'ta bulunan ve cizye ödeyen hane sayısı 26.131 olarak kaydedildiğinden,⁵³ her hane 4 kişi hesabıyla, $(26.131 \times 4 =)$ Gayrimüslim toplam nüfus 104.524 olur. Bu durumda ada nüfusu yaklaşık 130.524'tir. Kıbrıs adası 9.251 km karelik bir yüz ölçüme sahip olduğundan kilometre kareye $(130.524/9.251)$ yaklaşık 14 kişi düşmektedir.

Müslüman Avarızhaneleri İfade Etmek için Neden "Etrak" ifadesi Seçilmiştir?

1609 yazında Kıbrıs'tan avarız akçesi tahsil edildiği zaman Müslümanları ifade etmek için "Müslim reaya" veya sadece "Müslim/İslâm" kelimelerinin neden kullanılmadığı ve bunun yerine "etrâk" ifadesinin seçildiği kayıtlarda açıklanmamıştır. Tahsilat yapılan 8 nahiyeden Leymosun bir yana bırakılırsa Lefkoşa, Kukla, Hırsofu, Baf, Tuzla, Mağusa ve Karpas nahiyeleri ile ilgili kayıtlarda "etrâk" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir.

Araştırmaları Uluslararası Komitesi, XVII. Sempozyum Bildirileri, Yayına Hazırlayanlar: Kenan İnan, Yücel Dursun, Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Yayın No:1, Trabzon 2011, s. 513, 514.

50 BOA., MAD.d. 434, s. 49.

51 BOA., MD 64, s. 38, hüküm no:104.

52 "Haneden hareketle nüfus elde etmek için 4 katsayısını kullanmak gerekirken, 'nefer' söz konusu olduğunda katsayı 3'e düşer..." Cizye defterleri söz konusu olduğunda ise bazı nedenlerden dolayı "cizye mükellefini hane reisi olarak kabul etmek ve toplam nüfusu elde etmek için 4 veya 5'le çarpmak hiç doğru değildir. Özellikle de 1691 cizye reformundan sonra. Bu tarihten sonra cizye mükellefiyeti neredeyse tüm erkek nüfusa teşmil edildiğinden toplam nüfusu elde etmeye yönelik katsayı 2 veya 2,5 olmalıdır." Bk. Yunus Koç, "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tahririnin Sorunları", *Bilig*, 65 (2013), s. 186-187. Bu çalışmada nüfus tahmini için 4 katsayısı tercih edilmiştir.

53 BOA., MD 76, s. 21, hüküm no:53.

Bu çalışmada kullanılan maliye belgesinde geçen “etrâk” kavramı üzerinde de durmak faydalı olacaktır. Bu kelime “Türk” kelimesinin çoğulu olup “Türkler” anlamına gelmektedir. Ancak bu durum muhtemelen “etnik” bir anlam içermiyordu. “Türk” (çoğulu etrâk) kelimesi 15. Yüzyıl ortalarında “köylü ve yörük” anlamında kullanılıyordu. Sis Livası kanunnamesindeki “reaya-yı etrâk” ifadesi ise “Türk-Müslüman” manasına geliyordu.⁵⁴ 15. Yüzyıl sonlarında II. Bayezid devrinde kaleme alınan Saltukname’de ise “Türk” kelimesi “Müslüman”, İslâm dinine girmek (ihtida), yani Müslüman olmak ise “Türk olmak” demektir. Bir başka deyişle “Türk” ve “Müslüman” kelimeleri eşanlamı kelimelerdir.⁵⁵ 16. yüzyılda Batılılar da Müslüman olanlar için “Türk oldu” cümlesini kullanıyorlardı.⁵⁶ 17. Yüzyıl başlarına ait olan ve Kıbrıs ile ilgili maliye kaydında geçen “etrâk” ifadesinin 15. ve 16. Yüzyıllardaki gibi “Müslüman” anlamında kullanıldığı açıktır. Zeynep Aybican “Türk isminin Müslüman yerine kullanımının Osmanlı tarih yazıcılığındaki sürümü, şimdilik tespit edebildiğimiz kadarıyla erken dönem ile sınırlı olup Gelibolulu Mustafa Ali’de ve Evliya Çelebi’de görüldüğü üzere 16. yüzyılın sonlarından itibaren kaleme alınan kaynaklarda ... Müslim ile Türk’ün birbirine karıştığına rastlamak o kadar kolay değildir”⁵⁷ demekte ise de 1609 yılına ait olan ve bu çalışmada değerlendirilen Osmanlı maliye belgesi 17. yüzyılın başlarında resmî devlet belge ve anlayışında “Türk” kelimesinin “Müslüman” anlamında kullanılmaya devam edildiğini açıkça göstermektedir.

18 Şubat 1608 tarihli avarız akçesi fermanının işaret ettiği şekilde 1 avarız hanesinin 5 gerçek haneden oluştuğu dikkate alınırrsa bahsi geçen 3 nahiyede (Kukla, Hırsofu ve Baf) vergiye tabi (223x5) 1.115 “etrâk” hanesi olduğu düşünülebilir. Üç nahiyedeki 102 nev-Müslim avarız hanesi (102x5) 510 de dikkate alınırssa, 1609 yılında bahsi geçen üç nahiyedeki Müslüman hane sayısının (1.115+510=) 1.625 gerçek hane olduğu anlaşılmaktadır.

54 Yusuf Halaçoğlu, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleken*, C LX/S. 227, Nisan 1996, s. 140.

55 Zeynep Aybican, “Erken Dönem Osmanlı Kaynaklarındaki ‘Türk’ Algısı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, haz. Harun İsa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aybican, Muhammet Ali Kılıç, *Abdülkadir Özcan’a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018, s. 142-147.

56 Feridun Emecen, “Osmanlılarda Türklük Kavramı Üzerine Notlar ‘Aşağılama Edebiyatı Miti’”, ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, *Sosyoloji Yıllığı 16*, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 853.

57 Zeynep Aybican, agm., s. 147.

Bahsi geçen üç nahiyedeki Gayrimüslim sayısı ile ilgili bir tahmin yapmak da mümkündür. 1016 (1607-1608) yılı cizye defterine göre Kukla'da 1.140, Hırsofu'da 1.686 ve Baf'ta 2.616⁵⁸ olmak üzere 5.442 cizye mükellefi mevcut idi. H. 1021 (1612-1613) yılı cizye defterine göre ise Kukla'da 866, Hırsofu'da 1.275 ve Baf'ta 2.120 cizye hanesi olmak üzere toplam 4.261 hane vardı.⁵⁹ 4 yılda 1.181 hane eksilmiş görünmektedir. İki kayıttaki cizye hane sayısının ortalaması ise 4.850 hanedir. Bu durumda 1609 yılında bahsi geçen 3 nahiyedeki toplam (4.850 Gayrimüslim+1.625 Müslüman=) 6.475 hanelik vergiye tabi nüfusun %75'i Gayrimüslim, %25'i ise Müslüman olmaktadır.

Birlikte yazılan Mağusa ve Karpaz nahiyelerindeki "etrâk" avarızhane sayısı sadece 11 olup "nev-Müslim" sayısı ise 40 adettir. Bu durum, her avarızhanesi 5 gerçek hane hesabıyla (11x5) 55 "etrâk" hanesine ve (40x5) 200 "nev-Müslim" hanesine işaret eder. Avarız vergisine tabi toplam Müslüman hane sayısı (55+200=) 255 hane olur. 1016 (1607-1608) yılı cizye defterine göre Mağusa nahiyesinde 1.517, Karpaz nahiyesinde ise 2.007, toplam 3.525 cizye mükellefi vardır.⁶⁰ Bu sayılar 1021 (1612-1613) yılında Mağusa nahiyesi için 1.117, Karpaz nahiyesi için de 1.805, toplam 2.922 cizye mükellefi şeklindedir. 603 kişilik bir eksilme söz konusudur. Ele alınan yıllardaki Gayrimüslim ortalama cizye mükellefi hane sayısı (3.525+2.922=6.447/2=) 3.223'tür. Bu durumda vergiye tabi nüfusun %92.5'i Gayrimüslim, %7.5'u ise Müslüman demektir.

Ayrıntılı olarak kaydedilen bir diğer nahije Tuzla nahiyesidir. Kayda göre 1608 yılı yazında 54 "etrâk" avarız hanesinden 3.240 akçe, 29 "nev-Müslim" avarız hanesinden de 3.480 akçe tahsil edilmiştir. 54 avarız hanesinin, 1 hane 5 gerçek hane hesabıyla, 270 gerçek haneye tekabül ettiği düşünülebilir. 29 "nev-Müslim" avarız hanesi ise 145 gerçek haneye karşılık gelmektedir. Bu durumda Müslüman hane sayısı toplam 415'tir. 1016 (1607-1608) yılı cizye defterindeki Tuzla nahiyesi Gayrimüslim cizye mükellefi sayısı 1.957'dir.⁶¹ 1021 (1612-1613) yılındaki cizye mükellefi sayısı ise 1.741'dir.⁶² Nüfus 216 hane azalmıştır. İki sayının ortalaması 1.849 hanedir. Bu durumda vergiye tabi toplam nüfusun (1.849+415=2.264 hane) yaklaşık %82'i Gayrimüslim, %18'i ise Müslüman olmaktadır.

58 BOA., MAD.d.5094.

59 BOA., MAD.d.5084.

60 BOA., MAD.d.5094.

61 BOA., MAD.d.5094.

62 BOA., MAD.d.5084.

1016 (1607-1608) ile 1021 (1612-1613) cizye defterleri karşılaştırıldığında Gayrimüslim nüfusta genel bir azalma olduğu görülmektedir. Gayrimüslim nüfustaki bu azalmanın sebebi Kıbrıs'taki "reaya keferesi"nin İstanbul'a gönderdiği bir arza cevaben yazılan 3 Temmuz 1607 tarihli fermenda, reayanın ifadesiyle, "bazımız şeref-i İslâm ile müşerref olub ta'un-ı ekber vâki' olmağla bazımız helâk olub ve nicemiz geçen sene vâki' olan fetretde katl olunub"⁶³ şeklinde açıklanmıştır. Bir başka deyişle Gayrimüslim nüfusun bir kısmı Müslüman olmuş, bir kısmı veba salgınında ölmüş ve bir kısmı da bir yıl önceki karışıklık zamanında öldürülmüştür. Dolayısı ile nüfuz azalmıştır. Aynı konuya değinen yedi ay sonrasına ait olan 20 Şubat 1608 bir diğer fermenda ise ada genelindeki 30.131 cizye mükellefi sayısının yapılan son sayımda 26.131 olarak tespit edildiğini belirtmektedir.⁶⁴ Sonuç olarak Gayrimüslim nüfustaki azalmanın tek nedeni İslamlaşma değildir.

"Nev-Müslim" Kaydı Toplu "İhtida" Olduğunu Gösterir mi?

Günümüzde Kıbrıs'ta yaşayan ve "Kıbrıslı Türk" kimliğini taşıyanların etnik kökeni çok tartışılan konulardan birisidir. Mehmet Akif Erdoğan bir çalışmada bu konudaki bilgileri özetlemiştir.⁶⁵ Ona göre Kıbrıslı Rum tarihçi Theodore Papadopoullas fetihten sonra Kıbrıslı "Rum Ortodoksların kitleler halinde İslamiyet'i kabul ettiklerini, bu durumun adanın Müslüman cemaatinin büyümesi ve birliği için kaynak sağladığını" ileri sürmüştür. Kıbrıslı Türk tarihçi Vergi Bedevi bu görüşe karşı çıkmış ve Rum tarihçilerinin iddialarının kasıtlı olduğunu iddia etmiştir. Amerikalı tarihçi Ronald Jennings ise "Osmanlı fethinin ilk on yılında ada Hristiyanlarının çoğunun İslâm dinine" girdiklerini, bu konuda herhangi bir baskı olmadığını, yerel kaynaklarının böyle bir zorlamayı desteklemediğini ve "İslam dinini kabul etmenin seviyesi"nin kesin olarak belirlenemeyeceğini ileri sürmüştür. Bu görüşleri özetleyen Erdoğan çalışmada "Gayrimüslimlerin kitleler halinde İslam dinini resmen kabul etmediklerini ve Müslümanlığa ferdi geçişlerin de adadaki Osmanlı başarısına aşırı bir katkı yapmadığı görüşünü" dile getirmiştir.⁶⁶

Aslında Theodore Papadopoullas 1965 yılında yayımlanan kitabında başka görüşler de ileri sürmüştür. Kıbrıs'taki Osmanlı İdaresi dönemini

63 KŞS, No: 2, s. 36.

64 BOA., MD 76, s. 21, hüküm no:53.

65 Mehmet Akif Erdoğan, "Osmanlı Kıbrıs'ında İhtida (İslamiyet'e Geçiş Sorunu) 1580-1640," *Kıbrıs'ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2008, s. 163-174.

66 Erdoğan, *age.*, s. 163-164.

"Helenizmin karanlık çağları"⁶⁷ olarak değerlendiren Papadopoullas, 1572'den sonra Anadolu'dan Kıbrıs'a sürgün edilenlerin bir bölümünün daha önce ihtida etmiş Rum nüfus olduğunu ima ediyor. Sürgün edilenlerin bir bölümü de "Hristiyan reaya idi, en azından çok büyük bir bölümü" diye yazmaktadır.⁶⁸ "Kitleler halinde Müslümanlığa" geçiş olduğunu ileri süren yazar bu durumun "Kıbrıs'taki Müslüman toplumun büyümesi ve sağlamlaşması için kaynak temin" ettiği inancındadır.⁶⁹ Ona göre kökeni ne olursa olsun 16. Yüzyıl sonunda Kıbrıslı Müslümanların Gayrimüslimlere oranı ancak 1/8'dir.⁷⁰

Kıbrıs'ta İslâmiyet'e ilk geçiş hareketlerinin fetih sırasında ferdi olarak başladığı ve fetihten sonra da yine ferdi olarak devam ettiği bilinen bir durumdur.⁷¹ Erdoğru'ya göre "adada ilk resmî ihtida Karpaz" nahiyesinde meydana geldi ve ilgili kişi "nev-Müslim olarak kaydedildi."⁷² 1572 yılında tamamlanan ve Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde saklanan 64 numaralı Kıbrıs Tahrir Defteri'nde adanın ilk "mühtedileri" hakkında birkaç kayıt vardır. Bu konudaki ilk kayıtlar Karpaz Nahiyesi ile ilgilidir. Buna göre Karpaz Nahiyesi'ne bağlı Aya Andreniko köyünde 2 ihtida gerçekleşmiş ve 2 bekar (mücerred) "Müslim şude" olarak kaydedilmiştir.⁷³ Yine Karpaz Nahiyesi'ne tabi Koma köyünde 1 bekâr, Yakoma Suzemeno, "Müslim şude" olarak yazılmıştır.⁷⁴ Aynı nahiyeye bağlı Tarmasu köyünde de 1 Müslüman kaydı vardır ama bu öncekilerden farklıdır. Öncekilerin Gayrimüslim isimleri üzerine "Müslim şude" yazılmış iken bu kişi doğrudan "Mehmet Abdullah" adıyla ve "mücerred" olarak kaydedilmiştir.⁷⁵ Aynı nahyedeki bir diğer Müslüman kaydı Aya Andreniko Katakarye köyündedir. "Saru Abdullah" adlı bu şahıs "bennâk" olarak kaydedilmiştir.⁷⁶ Fakat tahrir defterinde "topl

67 Papadopoullas, *age.*, s. 4.

68 Papadopoullas, *age.*, s. 24-26.

69 Papadopoullas, *age.*, s. 32.

70 Papadopoullas, *age.*, s. 33.

71 Daha fethin devam ettiği günlerde bazı Kıbrıs'ı savunan Venediklilerden bazıları İslamiyeti Kabul etmişti. Bk. Nejat Göyünç, Türk Hizmetine Giren Kıbrıs Müdafileri", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s. 106.

72 Erdoğru, *age.*, s. 165.

73 64 Numaralı Kıbrıs Tahrir Defteri, Varak.122a.

74 64 Numaralı Kıbrıs Tahrir Defteri, Varak.129b.

75 64 Numaralı Kıbrıs Tahrir Defteri, Varak.134a.

76 64 Numaralı Kıbrıs Tahrir Defteri, Varak.134a.

ihtida” kaydı yoktur. Erdoğan’ya göre Lefkoşa mahkemesi kayıtları (Şer’iye Sicilleri) de toplu bir “ihtida” kaydı içermez.

Şimdiye kadar Osmanlı fethinin ilk 35 yılı boyunca (1570-1605) Kıbrıs’ta “toplu ihtida” olup olmadığı konusunda ortaya bir belge konulmamıştır. Rum tarihçi Papadopoullas, hiçbir belgeye istinat etmeden “kitleler halinde İslamiyet’e” geçiş olduğu konusunda ısrarcı davranmıştır. Ancak bu çalışma için incelenen Osmanlı maliye kayıtları 17. Yüzyıl başlarında Kıbrıs’ta “toplu ihtida” hareketleri gerçekleştiğini ispatlamaktadır. Avarız akçesi nedeniyle tutulan maliye kayıtlarında bulunan “etrâk” ve “nev-Müslim” ayrımı buna işaret ediyor olmalıdır. Ayrıca yukarıda işaret edilen 3 Temmuz 1607 tarihli fermanla bizzat Kıbrıs gayrimüslimleri aralarından birçok kişinin Müslüman olduğunu belirtmekte ve ölenlerle Müslüman olanların defterden silinerek onlar için cizye talebinde bulunulmaması ricasında bulunmaktaydılar.⁷⁷ 20 Şubat 1608 (4 Zilkade 1016) tarihli bir başka ferman ise Kıbrıs reayasının talebi üzerine cizye defterlerinin yeniden tanzim edilerek cizye mükellefi sayısının 31.131 yerine 26.131 olarak güncellendiğini belirtmekte ve tahsilatın bu yeni defter temelinde yapılmasını Kıbrıs Beylerbeyine bildirmektedir.⁷⁸

İncelenen bütçe muhasebesi defteri 1608 yılının ilk dokuz ayına ait gelirleri içermekte ve bu dönemde tahsil edilen avarız akçesi ile ilgili olarak “nev-Müslim” ifadesini kullanmaktadır. 8 nahiyeden avarız akçesi tahsil edilmesine rağmen “nev-Müslim” ifadesi Lefkoşa, Kukla, Hırsofu, Baf, Tuzla, Mağusa ve Karpas nahiyeleri söz konusu olduğunda kullanılmıştır. Yukarıdaki tabloda da ifade edildiği gibi Lefkoşa hariç olmak üzere Kukla, Hırsofu, Baf, Tuzla, Mağusa ve Karpas’dan avarız akçesi tahsil olunan “nev-Müslim” avarız hanesi toplamı 171’dir. Her bir avarız hanesi 120 akçe ödemiştir. O dönemde 1 altın 120 akçe olduğuna göre her bir avarız hanesi 1 altın vergi vermiş demektir. Tahsilatın toplamı 20.520 akçedir. “Etrâk” olarak kaydedilenler ise avarız hanesi başına 60 akçe, yani yarım altın, ödemişlerdir. Yine Leymosun ve Lefkoşa hariç olmak üzere toplam “etrâk” avarız hanesi miktarı 288’dir ve 17.280 avarız akçesi tahsilatı yapılmıştır.

Kayıtlı nahiyelerden Leymosun için “nev-Müslim” iması olmadığından, belki de burada “nev-Müslim” avarız hanesi yoktu ve Lefkoşa da ayrıntılı kaydedilmediği için kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Diğer kayıtlar ise üç grup halindedir: Kukla, Hırsofu ve Baf; Tuzla, Mağusa ve Karpas.

77 KŞS, No: 2, s. 36.

78 BOA., MD 76, s. 21, hüküm no:53.

Bu 6 nahiyedeki her 1 avarız hanesi muhtemelen 5 gerçek hane olarak düzenlendiğinden 171 "nev-Müslim" avarız hanesi (171x5=) 855 gerçek hane anlamına gelir. 1608 yılı baharında 1015 (1606-1607) yılı için avarız akçesi tahsil edildiğinde kayıtlarda "nev-Müslim" ifadesi kullanılmamıştır. 1016 (1607-1608) ve 1017 (1608-1609) yıllarında avarız tahsiline dair belge görülmemiştir. 1018 (1609-1610) yılı için 1609 yazında avarız akçesi tahsil edildiğinde ise "nev-Müslim" ifadesi kullanılmıştır. Bu yeni oluşumun sebebi Floransa Dükü Ferdinand'ın 1607 yazında gerçekleşen ve Kıbrıs'ı Osmanlılardan almayı amaçlayan deniz seferi olabilir.

İngiliz seyyah Lithgow'a göre Floransa (Toskana Büyük Dükü) Dükü Ferdinand 1607 yılında 5 kalyon ve 5.000 askerden oluşan bir kuvvetle Kıbrıs seferine çıkar. Adalılar (Ortodoks Rumlar) destek sözü vermişlerdir. İlk hedef Mağusa Kalesi'dir. Fakat donanma geceleyin yanlış koya girer ve buradan çıkmak için harcanan zaman zarfında Türkler durumu anlayıp silaha sarılırlar. Bu arada yaklaşık 400 kişi Baf bölgesinde Osmanlı yönetimine karşı isyan başlatır. İsyancılar Osmanlı yönetiminden kurtulacaklarına ve kaderlerinin değişeceğine inanmışlardır. Fakat Osmanlılar hem Ferdinand'ın kuvvetlerini geri püskürtmüşler hem de Baf bölgesindeki isyanı kanlı bir şekilde bastırmışlardır.⁷⁹

Seyyah Lithgow'un bu anlatımı Osmanlı kaynaklarınca da desteklenmektedir. Kıbrıs Yeniçerileri Ağasına ve Kıbrıs'ta görevli diğer askeri sınıfların ağalarına hitaben kaleme alınan ve 24 Ağustos 1607 (1 Cemaziyelevvel 1016) tarihini taşıyan bir ferman "Duka gemilerinin" Kıbrıs'a yaptığı saldırıdan bahsetmektedir. Fermana göre "Düka gemileri ile yigirmi bine karib küffâr-ı hakisâr Mağusa kal'asına" zarar vermek amacıyla Kıbrıs'a gelmiş ancak Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın sevk ve idaresi neticesinde Kıbrıs'ta bulunan askerler bu girişime başarıyla karşı koyarak düşmanı mağlup etmiştir.⁸⁰ Baf bölgesinde meydana gelen isyanın bastırılması ve Toskana Dükü'nün başarısız Kıbrıs seferi Kıbrıs'ta "toplu ihtidaya" yol açmış görünmektedir. Bu konuda özellikle Baf bölgesi öne çıkmıştır. Bu nedenle avarız akçesiyle ilgili muhasebe kaydının bu açıdan da değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

1609 yazında Kukla, Hırsofu ve Baf nahiyelerinde avarız akçesi tahsil edildiğinde kısa süre önce Müslüman olduğu anlaşılan ve avarız vergisi ödeyen bir grup "nev-Müslim" adıyla kaydedilmiştir. Söz konusu nev-Müslimlerin üç nahiyedeki toplam avarız hanesi 102 hanedir. Her avarız

79 Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria*, At the University Press, Cambridge 1908, s. 204.

80 BOA., MD 76, s. 66, hüküm no:166.

hanesinin 5 gerçek haneye tekabül ettiği düşünüldüğünde ($102 \times 5 =$) 510 hanelik bir “nev-Müslim” kitlesi söz konusu olmaktadır. Aynı kayıttaki yer alan ve “etrâk” olarak kaydedilen Müslümanların hane sayısı 223’tür ve aynı hesaplama ($223 \times 5 =$) 1.115 avarız hanesine tekabül etmektedir. Sonuç olarak 1609 yazında Kukla, Hırsofu ve Baf nahiyelerindeki ($510 + 1.115 =$) 1.625 Müslüman hanesinin yaklaşık % 32’sinin “nev-Müslim” ve yaklaşık % 68’inin de “Etrâk” olduğu anlaşılmaktadır.

Mağusa ve Karpas nahiyelerinde ise durum daha farklıdır. Bu iki kazadaki “nev-Müslim” hane sayısı 40 iken “Etrâk” hane sayısı 11’dir. Bu durumda toplam 51 avarız hanesinin yaklaşık % 78’i “nev-Müslim” ve yaklaşık % 22’sinin “Etrâk” olduğu ortaya çıkar.

Osmanlı yönetiminin “ihtidayı” destekleyip desteklemediği veya zorlama olup olmadığını tartışmaya gerek yoktur. Çünkü “Etrâk” Müslüman olmanın bedeli, vergi olarak, 60 akçe iken “nev-Müslim” (sonra Müslüman olma/ Mühütedi) olmanın bedeli, vergi olarak, 120 akçedir. Bir başka deyişle “Müslüman” ile “nev-Müslim” arasında, en azından ilk başlarda, maliye açısından tam bir eşitlik yoktur. Eğer resmi yetkililerin zorlaması veya teşviki söz konusu olsaydı en azından mali bakımdan tam bir eşitliğin sunulması gerekirdi.

Kıbrıs Avarız Akçesi ve Osmanlı Merkezi Hazinesi

1607 yılında Kıbrıs’tan tahsil edilen avarız akçesinin İstanbul’daki merkezi hazineye mi gönderildiği yoksa Kıbrıs hazinesi tarafından Kıbrıs’ta yapılan ödemeler için mi kullanıldığı belgelerden tespit edilemedi. Ancak 1609 yılında tahsil edilen avarız akçesinin akıbetinin ne olduğu konusunda ayrıntılı kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtlara göre tahsil edilen avarız akçesinin 5.910 akçesi 12 Haziran 1609 (9 Rebiülevvel 1018) tarihinde Kıbrıs hazine katiplerine maaş olarak verilmiştir. 6 kâtibe, günlük toplam 197 akçeden hesaplanarak Şevval 1017 (8 Ocak 1609-5 Şubat 1609) dönemine mahsup olmak üzere 5.910 akçe ödeme yapılmıştır.⁸¹ Avarız akçesi kaynaklı ödemelerin tümü aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

81 BOA., MAD.d.434, s. 76.

Tablo 2. 1609 Yılında Tahsil Edilen Avarız Akçesi Harcamaları

Ödeme Yapılan Kişi	Harcama Sebebi	Ödeme Tarihi	Miktar (Akçe)
Kıbrıs hazine katipleri	Şevval 1017 mevacibi	12 Haziran 1609	5.910
Dergâh-ı Âli sipahileri	Lezez ve Recec 1018 mevacibi	12 Haziran 1609	3.833
Dergâh-ı Âli Yeniçerileri ve Sipahileri	Lezez ve Recec 1018 mevacibi	6 Eylül 1609	17.346
Dergâh-ı Âli cebecileri	Lezez ve Recec 1018 mevacibi	6 Eylül 1609	12.301
Gazanfer Çavuş	Kıbrıs hazinesi tarafından istihdam edildi (4 aylık mevacib)	6 Eylül 1609	3.000
Ramazan Cebe	Lezez 1015, Recec ve Reşen 1016 ve Reşen 1017 mevacibi	6 Eylül 1609	3.184
Mağusa kalesinde topçu Femarye veled-i Pavlu	Reşen 1017 mevacibi	6 Eylül 1609	531
Mağusa kalesinde topçu Femarye veled-i Pavlu	Masar 1016 mevacibi	6 Eylül 1609	531
Mağusa kalesinde topçu Femarye veled-i Pavlu	Lezez 1017 mevacibi	6 Eylül 1609	531
Toplam			47.167⁸²

Yukarıdaki tablo incelendiğinde bazı maaş (mevacib) ödemelerinin gecikmiş olduğu ve avarız akçesinin bu bakımdan Kıbrıs hazinesi için yeni bir gelir kaynağı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bir başka göze çarpan durum için Mağusa kalesi topçuları arasında "Femarye veled-i Pavlu" isimli bir Gayrimüslim topçunun bulunmuş olmasıdır. Adı geçen kişinin üç aylık geliri, günlüğü 6 akçeden olmak üzere, 531 akçedir.⁸³

Burada dikkati çeken bir diğer konu Gazanfer Çavuş, Ramazan Cebe ve Femarye veled-i Pavlu'ya ödenen mevaciblerin ödenmesindeki farklılıklardır.

82 Defterde verilen harcamaların toplamı 47.167 akçedir. Fakat aynı defterde gelirlerin genel toplamı 47i157 akçe yazılmıştır. Bk. MAD.d.434, s. 30, 35. Fakat bu doğru değildir. Çünkü yapılan düzeltmeler sonucunda tahsilatın 47.533 akçe olduğu görülmektedir.

83 BOA., MAD.d.434, s. 80.

Gazanfer Çavuş'a mevacib olarak verilen 3.000 akçe 3 aylık bir dönem (dört ay) için olup her ay 30 gün olarak hesaplanmıştır. Yevmiyesi 25 akçe olduğundan 120 günlük ücreti 3.000 akçedir. Ancak Ramazan Cebe'ye yapılan ödemede ise, 12 aylık bir dönem=Lezez, Recec, Reşen, ve Reşen, 360 gün değil 354 gün üzerinden hesaplanmıştır. Yevmiyesi 9 akçedir. 2 akçe eksik olsa da bu ödemede Hicrî ayların esas alındığı tahmin olunabilir. Femarye veled-i Pavlu'ya yapılan ödemede ise her maaş dönemi 88,5 gün üzerinden hesap edilmiştir. Bunun da sebebi ödemelerin Hicri takvim esasına göre yapılmış olması olabilir. Bununla birlikte gerek Ramazan Cebe gerekse Femarye veled-i Pavlu'ya yapılan ödemedeki farklılığın başka bir sebebi de olabilir. Çünkü bu tür ödemelerde genellikle bir ay 30 gün üzerinden hesaplanıyordu.

Tabloda verilen bilgilere göre "avarız" vergisi kaynaklı harcamaların toplamı 47.167 akçedir. İlgili bütçe defterinde gelir olarak kaydedilen miktar ise 47.157 akçedir. İki meblağ arasında 10 akçelik bir fark vardır. Bu fark pek bir öneme sahip olmayabilir. Ancak yukarıda da işaret edildiği üzere gelirler hesaplanırken bazı toplama ve hesaplama hataları söz konusudur. Bahsi geçen hesaplama hataları düzeltildiğinde elde edilen gelir miktarı 47.533 akçeye yükselmektedir. Bu durumda gelir ve gide arasında (47.533-47.167) 366 akçelik (yaklaşık 3 altınlık) bir fark ortaya çıkmaktadır ki söz konusu farkın nereye harcandığı belli değildir.

Sonuç

XVI. yüzyılın sonlarında Osmanlı maliyesinin karşı karşıya kaldığı zorluklar Kıbrıs adasını da etkiledi ve merkezi hükümet özellikle savaş döneminde askeri harcamaları karşılamak için Kıbrıs'tan yüksek miktarda maddi taleplerde bulunmaya başladı. XVII. yüzyılın ilk yıllarında söz konusu talep devam etti. Merkezi hükümetin bu sırada yaygın ve sürekli hale getirdiği avarız akçesi Kıbrıs'tan da istendi. 1608 yılı başlarında Kıbrıs'a gönderilen bir ferman Celâli kargaşalığından kaçarak Kıbrıs'a gelen Müslümanların her 5 hane 1 avarız hanesi sayılmak ve her avarız hanesinden 300 akçe avarız akçesi tahsil edilmesini emretti. Bu uygulamanın 1015 (1606-1607) yılına mahsus olması istenmişti. Ancak söz konusu emir uygulamada sadece Celâli karışıklığından Kıbrıs'a kaçıp gelenlere değil tüm Kıbrıs Müslümanlarına tatbik edildi ve avarız akçesi alındı.

1609 yılında Kıbrıs'ta yeniden avarız akçesi tahsil olundu. Bu kez avarız akçesi ödeyenler "etrâk" ve "nev-Müslim"lerdi. Kıbrıs 16 nahiyesinin 8'inden

tahsil edilen söz konusu vergi bu yıllarda adada "toplu ihtida" olayının meydana geldiğini göstermektedir. 1609 yazında avarız akçesi tahsil edilen Kukla, Hırsofu, Baf, Tuzla, Mağusa ve Karpas nahiyelerinde bulunan ve avarız akçesi ödeyen toplam 288 "etrâk" avarız hanesi ve 171 "nev-Müslim" avarız hanesi kaydedilmiş olup toplam avarız hane miktarı 459'dur. Bu sayıya Leymosun (38 avarız hanesi ve Lefkoşa (90 avarız hanesi) nahiyeleri ilave edildiğinde toplam avarız hane sayısı 587'ye ulaşmaktadır. Ferman gereği her avarız hanesi 5 gerçek hane olarak hesaplandığında ise 1609 yılında 2.935 gerçek hanenin avarız akçesi ödediği anlaşılmaktadır. Bu yıllarda adada bulunan ve cizye ödeyen Gayrimüslimler ile bir karşılaştırma yapıldığında, her türlü yönetici Müslüman askerî sınıf ile her türlü muvazzaf askerî sınıf hariç, ada nüfusunun yaklaşık %89,9'unun Gayrimüslim ve %10,1'inin de Müslüman olduğu söylenebilir. Bununla birlikte adanın diğer 8 nahyesinde bulunan ancak avarız akçesine tabi olmayan Müslümanlar, yöneticiler ve muvazzaf askerler de hesaba katıldığında ada nüfusunun yaklaşık %75'inin Gayrimüslim ve %25'sinin Müslüman olduğu ortaya çıkmaktadır. Kilometre kareye düşen nüfus miktarı ise 14'tür.

Bu çalışmada kullanılan maliye kayıtlarında geçen "etrâk" kelimesi etnik bir anlamdan ziyâde "Müslüman" anlamında kullanılmıştır. 1609 yılı yazındaki avarız akçesi her bir Müslüman avarız hanesinden 60 akçe (o zamanın rayicine göre yarım altın) ve her bir nev-Müslim hanesinden ise 120 akçe (o devrin rayicine göre bir altın) avarız akçesi talep edilmiştir. Bu durum resmî makamların İslamlaşmayı teşvik etmediği ve bu konuda bir zorlamada bulunmadığını açık olarak göstermektedir. Çünkü mali açıdan Müslüman ile yeni Müslüman olanlar eşit kabul edilmemiştir.

1608 yılında tahsil edilen avarız akçesinin nereye harcandığı tespit edilememiş olsa da 1609 yılında tahsil edilen bu verginin Kıbrıs'ta çeşitli giderleri karşılamak için harcandığı ve merkezî hazineye gönderilmediği belirlenmiştir. 1609 yılından sonraki kayıtlarda söz konusu vergiye rastlanmadığından Kıbrıs için kaldırılmış olması mümkündür.

Kaynaklar

64 Numaralı Kıbrıs Tahrir Defteri

Aybicin, Zeynep, “Erken Dönem Osmanlı Kaynaklarındaki ‘Türk’ Algısı Üzerine Yeni Bir Değerlendirme”, haz. Harun İsa Alan, Ömer İşbilir, Zeynep Aybicin, Muhammet Ali Kılıç, *Abdükadir Özcan’a Armağan: Tarihin Peşinde Bir Ömür*, Kronik Yayınları, İstanbul 2018.

Barkan, Ömer L., “Avarız”, *İslam Ansiklopedisi*, C 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979.

BOA., MAD.d. 434, 5094.

BOA., TT.d.708.

Bowen, H., “Awarid”, *Encyclopedia of Islam*, vol.1, New Edition, Brill, Leiden 1986.

Dündar, Recep, *Kıbrıs Beylerbeyliği (1570-1670)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1998.

Emecen, Feridun, “Osmanlılarda Türklük Kavramı Üzerine Notlar ‘Aşağılama Edebiyatı Miti’”, *Sosyoloji Yıllığı*, ed. Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, S 16, Kitabevi, İstanbul 2007.

Erdoğan, Mehmet Akif, “Osmanlı Kıbrıs’ında İhtida (İslamiyet’e Geçiş Sorunu) 1580-1640”, *Kıbrıs’ta Osmanlılar*, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 2008.

Gowan, Bruce Mc, “Osmanlı Avârız- Nüzul Teşekkülü”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C II, TTK Basımevi, Ankara 1981.

Göyünç, Nejat, “Türk Hizmetine Giren Kıbrıs Müdafileri”, *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971.

Halaçoğlu, Yusuf, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleten*, C LX/S 227, Nisan 1996.

İnalçık, Halil, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, S 6 1980.

İşbilir, Ömer, “Kuyucu Murat Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 26, Ankara 2002.

Kamil Kepeci (KK.d.)1896.

Kıbrıs Şer'iyeye Sicilleri.

Koç, Yunus, "Ömer Lütfi Barkan'ın Tarihsel Demografi Çalışmalarına Katkısı ve Klasik Dönem Osmanlı Nüfus Tahririnin Sorunları", *Bilgi*, S 65, 2013.

Köprülü, Orhan F., Yemişçi Hasan Paşa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 16, Ankara 1997.

Küpeli, Özer, "Klasik Tahrirden Avârız Tahririne Geçiş Sürecinde Tipik Bir Örnek", *Belgeler*, C 32, S 36, 2011.

Küpeli, Özer, "Klasik Tahrirden Avarız Tahririne Geçiş Süresinde Tipik Bir Örnek: 1604 Tarihli Manyas Avarız Defteri", *CIEPO, Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi, XVII. Sempozyum Bildirileri*, haz. Kenan İnan, Yücel Dursun, Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü, Yayın No:1, Trabzon 2011.

Mustafa Naima Efendi, *Tarih-i Naima*, C 2, haz. Mehmet İbşirli, TTK Basımevi, Ankara 2007.

Mühimme Defteri, No. 64, 76.

Mühimme Zeyli Defterleri, No.8.

Orhonlu, Orhonlu, *Telhisler (1597-1607)*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1970.

Özdemir, Rıfat, "Avârız ve Gerçek Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler", *X. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C IV, TTK Basımevi, Ankara 1993.

Özel, Oktay, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avârız Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C III, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Papp, Sandor, "Zitvatoruk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C 44, İstanbul 2013.

Sahillioğlu, Halil, "Avarız", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 1991.

Sahillioğlu, Halil, *Koca Sinan Paşa'nın Telhisleri*, IRCICA Yayınları, İstanbul 2004.

